

ПЕТО ПОГЛАВЉЕ

Фактори кризе

Многи се историчари слажу с тим да је крајем XVI века Османско царство почело да слаби и да је његово опадање потрајало читава три века, све до коначног распада почетком XX. Други пак тврде да је процес слабљења почео 1683. године, с неуспешном опсадом Беча, после које је Османско царство почело да губи ратове и територије у Европи, или почетком XIX века, када је Османско царство економски и политички почело да се укључује у светски поредак којим је доминирао Запад. Но, питање слабљења Османског царства, иако су се њиме углавном бавили историографи у XX веку, није баш тако ново. Оно се, наиме, може срести и у списима из XVI и XVII века, кад су османски учењаци тврдили да више нема „доброг старог поретка“ из „златног доба“ Сулејмана I (1520–1566) и да се сад шире неред и корупција. Историчари су ово мишљење успели да оповргну и да га прикажу као идеолошко средство којим су османске елите желеле да очувају свој положај. Осим тога, новије студије показале су да је Османско царство успело да превазиђе кризу с краја XVI и почетка XVII века тако што се окренуло модернизацији, јачању новчане размене и бирократијацији државе – а нешто слично се на почетку новог века заправо дешавало и у већини великих европских и азијских монархија. То би онда значило да XVII и XVIII век нису били период континуираног опадања него период сложене модернизације, а у много чему чак и период јачања и развоја.

То не значи да у овом добу нису постојали баш никакви елементи кризе. Људи који су живели у Османском царству били су, баш као и сви други на почетку новог века, ма где живели, изложени разним ограничењима и притисцима. Пре свега, и сам физички опстанак често је био угрожен: летину су могле уништити разне природне катастрофе, ватра је могла сатрети и нагомилано богатство и елементарна средства за живот, људе су косиле непознате болести које они нису умели да излече. Намети су за многа домаћинства били огромно оптерећење. Ратови су бивали све скупљи и слабили су османску државну касу. Да би повећавале своје приходе, османске власти би или повећале порезе или би вршиле девалвацију, али од тога се државни буџет није могао опоравити. Продаја положаја или отворено давање мита били су начини да се приватни капитал убаца у државне токове новца, али тиме су се стварале и паралелне мреже власти и утицаја, захваљујући којима су мале група државних службеника и посредника могле да узимају за себе новац, био он државни или новац пореских обвезника.

У овом поглављу желели смо да покажемо и како су поједине кризе настајале и како су власти покушавале да их реше. Повратак на добри стари поредак био је једна могућност, излазак из османског система друга. Текстови које наводимо овде показују нам на какве су се начине људи довијали у кризној ситуацији, али и како су далекосежне последице те кризе имале.

Va. „Природне“ непогоде

V-1. Глад у Цариграду (1758)

Те године људи су се слили у Цариград пошто је у већини крајева владала глад. Тако глад настаде и у главном граду, где је

хлеба бивало све мање. По неколико стотина људи стално је опседао врата сваке пекаре. Узимали би и напола печене векне. Старци, жене и мушкарци [raiyye] гладовали су. [...] Зато су људи почели да купују

пиринач у великим количинама. Тако је онда и пиринча почело да бива све мање. Како се ближио пост, па да муслимани не би трпели оскудицу, у месецу шабану изда-та је заповест по којој сваком следују две оке⁷⁷ пиринча. Међутим, последњег дана месеца шабана неколико стотина злих же-на нагрнуло је на магацин једног зимије⁷⁸, трговца пиринчем. Једна од њих исука велик нож и насрну њиме на зимију. Зимија утече, а оне развукоше пиринач. Чувши за овај испад, јаничарски ага Налбанд Мехмед-паша оде у тај крај да спречи пљачку, али не само што није успео у томе него га је руља још и испсовала и наружила. Зато он посла великом везиру свог гласника Кузуцу Мехмед-агу. Поменути Кузуцу Мехмед прича: „Кад сам стигао до њега и испричао му све, он је управо слушао неке свираче. Није дао да га ометам. Једноставно ми је рекао да заменика јаничарског аге одведем на дотично место. Тако сам и учинио. А жене га спазише па се разбежаше.“ После овог скандала, заповедник јаничара смењен је, а његов заменик [...] би постављен на његово место. Захваљујући јаким ветровима, два дана касније пристигоше и бродови с пиринчем, па се пиринач свуда могао купити.

Şemdanizâde, стр. 16-1

Снабдевање великог града какав је Цариград зависило је од летине у разним покрајинама. Колико год да су се власти трудиле, несташице и наступи панике били су неизбежни, долазило је до поскупљења и до немира међу становништвом, што је могло бити и политички опасно. Почетком новог века побуне гладних, које су неретко предводиле жене, биле су честе, и то не само у Османском царству него и у западној Европи.

❓ Опиши економске и психолошке механизме којима су људи у Цариграду покушавали да изађу на крај у временима несташица.

Зашто су жене биле главни актери у побунама гладних?

Да ли би светина упала да опљачка магацин богатог муслиманског трговца пиринчем? И да ли би власти тада реаговале оштрије?

V-2. Земљотрес у Цариграду (1766)

[...] Трећег дана, а то је био 12. зулхице и 14. мај, четвртак, [...] пола сата по свитању изненада је дошло до великог земљотреса. Био је толико снажан да је људе одмах напустила свака нада да ће остати у животу, па су остали где су се затекли. Све зграде, сви људи и животиње, све је страдало. Они који су преживели покајали су се за своје грехе и учврстили у вери. После девет минута, земља се умирила. Цариград је био сав у праху и диму. Кад се дим развишао, показало се да је Освајачева џамија срушена до темеља. Бајазитова и Михримахова џамија биле су тешко оштећене. Тешко су оштећени и посластичарница, простор за молитву [*Dua Meydani*] на покривеном базару, као и тржница шеширџија и безистан. Стари сарај, градске зидине, [тврђава са] Седам кула, Везиров хан, тржница робља, и друга здања од цигле и камена и џамије и неке куће од дрвета такође су страдале. Пропале су и неке зграде у четвртима Галата и Ускудар. Чак се и за неке грађевине за које се испрва мислило да су колико-толико добро прошле касније показало да су страдале. На Новом сарају су такође оштећени темељи и зидови. Смртно је страдало четири хиљаде људи. А како Цариград има облик троугла, земљотреса и пожара овде никад неће мањкати.

Şemdanizâde, стр. 85-86

⁷⁷ Османска мера за тежину - 1,283 кг.

⁷⁸ Немуслиман.

❓ Зашто су џамије у Цариграду страдале више него друге зграде?

V-3. Куга у Букурешту (1813)

А месеца октобра смрт стаде да узима да-нак у размерама какве никад дотад нигде нису виђене. Чинило се да ће се град распрснути, и људи су бежали куд су их год ноге носиле. И читав град био је пуст. Али, шта се могло и видети? Куд год да се окренете, чули бисте: „Склањај се, беж' у страну, ево гробара с мртвима“, њих осмо-ро, ако не и десеторо, један на другом, а прати их поворка у траљама и уплакана деца. И носили би их тако кроз читаву ту сиротињску четврт, све док више уопште не би били кадри да им помогну, и онда би их оставили на улици све док гробари не дођу да их покупе мртвачким колима. А што се нас живих тиче, и ми себе сматрамо већ мртвима и ходамо лелујајући се. Они су онда почели да сахрањују једни друге по баштама док се и оне нису напуниле. Тамо где је куга ушла, преживео је само један или двоје од десеторо. А понегде ниједан. А било их је и који су преживели болест. Свештеници су умиралли по црквама. Неки су и побегли. Цркве су остајале празне, без

икога да држи богослужење, човеку се срце цепало кад их гледа такве. Сиротињске четврти су се празниле. А смрт је била ужасавајуће присутна свуда, од августа до јануара. А онда је у јануару успорила, али нису јој умакле ни велике куће, осим можда неких важних бојара који су се закључали у своја дворишта и које је чувала војска. А овде у Букурешту, како бих рекао, овде је било људи да сахране мртве, мада су понекад пси разносили кости по баштама, где их из страха нису укопавали дубоко. По селима, али и изван њих, пси су развлачили и становнике града и сељане, пошто тамо није било никога да их сахрани [...] А у болницама би правили брда од по стотину нагих тела, све млади мушкарци и жене, деца, старци, богаташи, сиромаси, и сва та тела би отицала. А онда би ископали јаме и побацали их унутра, једно на друго, Циганина, бојара, Јеврејина и Јерменина, опходећи се исто према свима.

Corfus, стр. 340-341

❓ Које су националне, верске и друштвене разлике уопште биле битне у тако драматичним околности-ма? Како то изгледа бити „живи мртвац“ у граду који је погодила куга? Како овакве катастрофе утичу на елементарну људскост?

V6. Политичка криза у Цариграду

V-4. Решења за кризу османске државе у Кочи-беговим мемоарима (око 1630)

Сачинио сам ову расправу и поднео је узвишеном, величанственом султану како би он знао разлоге за невоље и промене на овом свету и како би им, Божјом милошћу, пронашао лека. Тако ће султан моћи да исправи што је криво. Нека се најпре зна да је основ поретка у царству и у народу поштовање верских правила и верског закона, шеријата. Друго, султан треба љубазно да се опхо-

ди и да поштује права свих сталежа, учењака који се старају о потребама поданика које им је Бог поверио и ратника који свој живот стављају на стазу рата [gaza]. Међутим, он треба да казни оне који то заслужују и да лоше поступа према њима. Исто тако, он треба да поштује и чува још увек важеће законе почивших султана. Јер треба се надати да ће се ствари на тај начин поправити и уредити се и да ће се углед државе обновити. А поредак је султанов.

Koçi Bey, стр. 19

У другој половини XVI и током XVII века настао је велик број политичких списа у којима се указивало на симптоме политичке кризе, али у којима су се давали и предлози како би се криза могла разрешити. Махом су се предлагале мере којима би се повратило „добро старо време“, тако да овакви савети нису имали нарочито велику практичну вредност.

Да ли Кочи-бегов савет има икакве везе с конкретним разлозима кризе или је он само уопштен? Какав би савет био ефикаснији?

V-5. Посланици молдавског кнеза Константина Маврокордата објашњавају зашто су у Цариграду морали да подмите више људи (1741)

Ваша висости, грдите нас што смо делили дарове, али ми без њих ништа не бисмо могли постићи; а опет, није право ни да се не дају никакви дарови, јер времена су таква да су и Порта великог везира и они око њега изузетно грамзиви, и да су сви, па и најмањи међу њима, као звери. Кад траже нешто, они то најпре чине изокола, потом стану грдити, користећи сву своју моћ, а потом и претити, па вам друго и не преостаје. У тој

царевини нема монархије каква је била за владавине Ибрахим-паше,⁷⁹ али после великог везира сваки високи службеник из Спољног двора је као независни везир. Главни гласник (чауш-баша), моћан је колико и заменик великог везира [*kethüda*], а и старшина писара [*reis*] је отприлике исти. Ови што су у пратњи великог везира су праве звери, а и они окол: Хајати је онакав каквим га и ви знате, његов заменик без околишења говори право аги од харема [*darisadet*], некадашњи писар [*jazegi*] Али-ефендија говори уместо њега и све је у његовој шаци; Есад-мула је кандидат за положај муфтије, Пиризаде је блиски саветник, Џара Халиф-ефендизаде је веома угледан, Амеги има велику моћ и блискији је с великим везиром него што је то Чисријели с агом од харема. Оставимо сад по страни оне који су мање значајни, попут Чаушзадеа, Шафирбега и неких других који би те боли као зоље и живе ти ране отворили ако их не поткупиш.

Murgescu, стр. 165-166

Упореди савете које даје Кочи-бег и реалност какву описују посланици молдавског кнеза.

Да ли је подмићивање било питање случаја или системска ствар? Да ли је оно уопште могло да се избегне? По коју цену?

Vв. Ратови, побуне и сеобе

V-6. Сељани беже у град (1665)

Становници селâ Кокре и Гођаково у прилепском округу дошли су пред шеријатски суд заједно с војводом Ибрахимом, који је војвода прилепског среза, једног од добара мог великог везира [...], и објавили да су села из поменутог среза слободна и да тамо нико не треба да се меша. Међутим, беглербег, санџакбег и други службеници,

заједно с многим људима и коњаницима, и даље бораве тамо, и осим што им узимају бесплатну храну, као на пример овце, јагањце, мед, уље и друге намирнице, уз то их и киње и тако што им неоправдано траже новац за порез [*tekalif-i shaka*] иако за то немају ваљано овлашћење. Због свега тога, поданици [*reaya*] из села Вепрчани, Пештани, Дуње и Кален из поменутог среза, који су тамо настањени још од пра-

⁷⁹ Ибрахим-паша Невшехирли, велики везир 1718-1730.

давних времена, побегли су из својих села 1662, 1663. и 1664. године и населили се у селима нашег округа. Поменути војвода дошао је код њих, а како одбегли поданици нису хтели да се врате, послао је извештај у којем тражи ваљану наредбу. Зато се ова наредба и издаје, уз напомену да се одсад ови поданици не узнемиравају тако што ће им се тражити порез без ваљаног овлашћења; поданици који побегну из поменутих села а убележени су у регистар [*defter*] среза треба да се врате у стара села и стара места и поново се настане тамо.

Одбрани, I, стр. 282-283

❓ Зашто су сељани побегли из свог села? Како су власти реаговале на то? Да ли је та реакција била примерена ситуацији?

V-7. Побуна Мехмед-аге Бојациоглуа на Кипру (око 1680)

[...] прича о побуни чувеног Мехмед-аге Бојациоглуа, која се вероватно одиграла око 1680. Ову сам причу чуо лично од оног угледног господина Беноаа Астјеа, француског конзула, који је све до ове 1788. године достојно председавао еснафом француских трговаца на Кипру. [...] Ево какве су биле његове речи: „Чуо сам нешто из народног предања, а стигла ми је и поуздана вест из уста једног времешног Турчина, и од једног Грка готово исте доби, који су обојица били сведоци побуне што се одиграла на овом острву пре осамдесетак година и потрајала читавих седам. Кипар је у то доба, као и Родос и острва [егејског] архипелага, био под влашћу османског адмирала [капудан-паше]. Годишњи порез [харач] за Порту убирао је посебан чиновник [харачлија]; средства за живот [*ma'ishet*] су се прикупљала за адмирала, а порез у природи [*nuzul*] одлазио је за намесника ког је [адмирал] наименовао [...]

Аге од Левкозије, које су убирале ове намете, некад један, некад други, почеле су да се надмећу и свађају; онда су се латили оружја и стали да нападају један на другог, све док их Мехмед-ага Бојациоглу није узео под своје, био проглашен за вођу и седам година предводио побуну. Сваке је године убирачу пореза ког би Порта послала платио разрезани порез, за који је убирач до тад морао да моли, да би га на крају опет задржао за себе. У свим окрузима [*kazilik*] поставио је одане му људе, који су онда били намесници. А Порта, сазнавши да тај Бојациоглу уопште више себе не сматра њеним подаником, посла на Кипар Чолака Мехмед-пашу да силом поново успостави ред. У Левкозији га примише, али после неколико месеци, кад је покушао да се наметне поменутом Бојациоглуу, побуњеник га натера да оде из Левкозије и да се повуче на имање [читлук] Кубатоглуа, где је овај отад живео као пастир, и добро се потрудио да глас о томе не стигне до Порте. Међутим, не задуго потом вести ипак допреше донде, и тад Чифутоглу Ахмед-паша доби наређење да из Караманије пређе на Кипар, с нешто војске, да ослободи Чолака Мехмед-пашу и да дође главе вођи побуњеника.

Ахмед-паша учини како му је наређено, искрца се у Акантуу и крену право на Китрају да одмах заузме воденице, како нико не би могао да меље жито, па је тако успео да спречи и допремање хране у Левкозију, која је била упориште побуњеника. Тамо је остао два месеца, и Чолак Мехмед дође да се сретне с њим. [...]

Град се тако нађе без хлеба, а паша, знајући да му је помоћ близу, иако се нико није усудио да каже нешто о побуњенику, предложи Бојациоглуу да ће га пустити да се повуче и посла му пасош као јемство за то. Видевши да паша има јаче упориште у граду, побуњеник изађе из града по ноћи с групом чувара од поверења, и оде најпре до Левкаре, а потом до Левке, где га пашин заменик [*kehaya*] изненади, уби дваде-

сет осморицу његових људи а зароби још тридесет двојицу. [...] Опкољен са свих страна пашиним војницима, Бојациоглу у тајности крену пут Амохостоса, надајући се да ће тамо моћи да се утврди, али пре но што је стигао, ови му затворише капије, а пашини људи сатреше и то мало војника што му је остало. Он са свега шесторицом побеже у Пилу, па потом у Ларнаку, мислећи да ће одатле моћи у Лимасол, али су га ухватили у округу Келанон и одвели у Левкозију, где га је паша обесио преко ноћи, а ујутро га, заједно с његовим следбеницима, који су још били живи, изложио обешеног о куку која му је пролазила кроз браду. И тако се, после седам година, ова побуна завршила. Сви Бојациоглуови следбеници и неколико вођа побуњеника били су ухваћени и погубљени.

Кипар под Турцима, стр. 32-35

? Шта је у Османском царству чекало побуњенике? Шта би ти урадио/урадила на њиховом месту? Упореди судбину других побуњеника у Османском царству. Какве су им биле шансе да преговарају с властима?

V-8. Извештај папи о побуни у Чипровцима (1688)

А ево шта се говорило о [католичком] бискупу Бугарске, Јовану Стефану Кнежевићу и о Георгију Пејачевићу:

Пошто их је цар Леополд у личном писму наговарао и храбрио да помогну хришћанској ствари, поменути надбискуп посла свог рођака Георгија Пејачевића с бугарским војницима у Карансебеш и Сикловар да се сретну с генералом Ветеранијем. На путу тамо Пејачевић се придружи српској војсци, и заједно с Власима они узеше Оршаву и погубише готово све Турке.

Но кад је 1688. поменути Георгије заједно са својим бугарским војницима, четири капетана из Колопивеца, четворицом из Чипровца и осталима, и заједно с Чакијевим хусарима хтео да угаси ратничку бакљу Текелијеву⁸⁰ и уништи је, издао их је један дезертер, па је хиљаде Бугара убијено у крвавој бици која је изненадно почела недалеко од Куловице и у којој су они претрпели пораз. После битке, остаји [трупа] повукли су се у Чипровец и неко време успешно бранили град од Текелија, не желећи да га предају, иако је Текели, користећи то што је хришћанин, покушао да их намами обећавајући им углед и богатство у Трансилванији. Коначно, град је заузет муњевитим нападом: освојиле су га турске и татарске хорде, и све је било уништено и спаљено а људи побијени. Говори се да је огромно благо, које се гомилало годинама и увећавало у доба мира, однето одатле на више од стотину кола. Али нико од тамошњих хришћана није могао да спасе ишта више осим главе на раменима, и само их је мало који су и то успели да ураде.

Списаревска, стр. 201-202

После пораза Османлија под Бечом 1683, хабзбуршка војска заузела је Будим (1686) и Београд (1688), створивши тако утисак да је скори крај османске владавине у југоисточној Европи неминован. Католичка заједница око Чипроваца, у Бугарској, покушала је да искористи напредовање хабзбуршких трупа, али је побуна пропала, село је разорено, а преживели су избегли у Влашку и Трансилванију.

Зашто су се Бугари побунили? Зашто су Текели и његове хришћанске трупе угушиле бугарску буну?

⁸⁰ Импере Текели, вођа отпора Хабзбурговцима међу угарским племством. Са својим војницима [kurucz] борио се на страни Османлија у рату 1683-1699.

V-9. Срби беже у страху од османске одмазде (1690): сведочење ђакона Атанасија Србина

И уђоше Срби у лађе. [...] Беше преко десет хиљада лађа, и сви побегоше реком Дунавом уз воду и дођоше под град Будим, који је под [хабзбуршким] царем. И тако је Господ све три оне ране од којих је Давид само једну примио на свој град у садашње време пустио на српску земљу: прво смрт, а затим опет мач и смрт у води и љуту глад, тако да је српском народу преостало да једе псеће месо и месо мртвих људи, који су помрли од глади. Све је ово било у моје доба и очи моје видеше, а лежаху трупла помрлих српских људи по свим улицама великог Београда, и по свим селима његовим и по свим путевима његовим лежаху мртви, и нису били сахрањени. Који су још живи ходали, нису имали никаквог изгледа, ни лепоте човечје, беху поцрнели од глади и лица им беху као лица „етиопска“, и тако помреше и не оста ни десети део.

Агапова-Илић, стр. 134-135

Као и бугарски католици из Чипроваца, многи православни Срби сарађивали су с Хабзбурговцима 1688–1689. Међутим, 1690. Османлије су опет освојиле Београд, па је велик број Срба побегао, настао се на територијама које су биле под контролом Хабзбурговаца (на пример у Славонији и Угарској) и добио знатне привилегије.

Покушај да издвојиш библијске цитате из текста Атанасија Србина. Шта остаје као неспорна историјска чињеница?

V-10. Извештај млетачког генералног провидура за Далмацију о утицају Шћепана Малог у Црној Гори 1767. године

Довољно је било само једно обично писмо овог реформатора, који себе назива

Шћепан Мали, да се упути становницима Црне Горе које је позво да се уједине и да живе у слози, па да му се они покоре и да поступе по његовом захтјеву... Човјек се мора чудити и дивити како је ова утвара успјела да остави тако снажан утисак. Просто је несхватљиво како је један слободан народ, који није познавао никакве принципе дисциплине, одједном престао да поштује закон за који се сматра да је изнад свих божанских и људских закона – закон (крвне) освете и то само на подстицај једног обичног писма. Незамисливо је да се тај исти народ одрекао оне свирепости која је била тако дубоко усађена у њему. Толико је, мислим, велико поштовање овог народа према руском двору да је само једна његова сјенка била довољна да га потпуно заслијепи па, чак, и да га натјера да измени своју природу.

Петровић, стр. 93.

Шћепан Мали је владао Црном Гором од 1767. до 1773. У Црну Гору је дошао из Далмације 1766. Био је травар. Док се у Црној Гори водила борба између различитих политичких струја, на црногорском приморју (Маине) почињу да круже гласине да је руски цар Петар III, којег је убила његова супруга царица Катарина II, жив и да је успео да напусти Русију. Шћепан је, подстакнут тим гласинама, почео да се представља као руски цар. Многи су му поверовали и прихватили га као свог вођу јер је лично на цара, чији је портрет био окачен на једном црногорском манастиру. Отоманско царство, у страху да би самозвани руски цар могао упалити искру побуне на Балкану, 1768. године шаље војску од 50.000 војника на Црну Гору, али бива поражен. Руска влада шаље принца Георгија Долгорукова у Црну Гору 1769. да се ослободи Шћепана. Долгоруков не успева, јер је Шћепан уживао велику подршку Црногораца. Паша од Скадра убедио је Шћепановог личног слугу да га убије 1773. године.

V-11. Молдавска буна против Османлија (1711)

И тад кнез Думитрашко [*Dumitrașco-vodă*] позва своје бојаре, оне који су остали с њим, а то су канцелар [*logofet*] Николај Костин, магистрат [*vornic*] Јоан Струца, магистрат Јордаки Русет и ризничар [*vistier-nic*] Илие Катарђул, и рече им да је позвао Русе и да они сад већ прелазе реку Прут код Загаранче.

Чувши то, сви бојари се обрадоваше и радосно рекоше кнезу:

„Добро сте учинили, Ваша висости, јер ми смо се бојали да ћете отићи Турцима, па смо намеравали да вас, уколико заиста пређете Турцима, напустимо и да се поклонимо пред Русима.“ И бејаху сви задовољни. Једино Јордаки Русет, магистрат, рече: „Били сте необазриви, Ваша висости, кад сте позвали Русе. Требало је да се стрпите, Ваша висости, и да видите како ствар заиста стоји с њиховом снагом.“

Кнез Думитрашко одговори овако: „Више нисам имао времена за чекање, јер сам се бојао да ће ме Турци ухватити. А ви сте ме сви већ напустили и не делите са мном исте мисли и исту веру.“

И тад кнез Думитрашко узјаха коња и изађе пред Русе на реци Прут [...]

А чим угледаше Русе, Молдавци, свикли на пљачку чим се ствари погоршају, почеше, неки по наређењу а неки и без њега, да убијају Турке или да их терају у робље, неке у Јашију а неке у другим крајевима, где год да су их могли наћи, по читавој земљи. И отимали би им сав новац, све благо, коње, одећу, волове, овце, мед и восак и све што би им нашли. Трговине по улицама испразнише се, па су чак и деца могла да узму понешто. И све су старије жене сад имале довољно грожђица, смокава и кикирикија. А оне Турке које нису побили, одведоше голе-голцате кнезу као робље. Неки од њих скрили су се код при-

јатеља, уколико су уопште успели да стигну до њих. А касније су Турци који су се скрили код пријатеља добро послужили онима што су им пружили уточиште.

Neulce, стр. 540-542

Током руско-турског рата 1710–1711. међу православним народима југоисточне Европе оживеле су наде да би Петар Велики (1682–1725), који је 1709. поразио Швеђане, могао да порази и Османлије. Молдавски кнез Димитрије Кантемир (1693; 1710–1711) придружио се Русима, али није могао да спречи њихов пораз у бици на реци Прут (1711).

Да ли су бојари до краја слушали кнеза или су имали сопствене политичке интересе? Упореди овај текст са текстом II-21.

Зашто је на самом врхунцу буне дошло до насиља против Турака? Да ли су сви молдавски хришћани одобравали то насиље? Какве су мотиве имали они који су помагали жртвама насиља?

V-12. Хабзбуршки официр у дневнику описује опсаду Дубице (1788)

А битка за Дубицу, 22. августа, била је још тежа. Лудон⁸¹ је био изненађен отпором који су пружали браниоци Дубице, па је наложио да се град спали. У једанаест сати отпочела је немилосрдна топовска паљба, и град поче да гори. Чим су браниоци угасили пожаре, двадесет четворо људи прикратило се бедемима са задатком да преко њих баци запаљиву смесу на дрвене греде, али браниоци то приметише па их одбише. Бацање запаљивих предмета наставило се и 23. августа. Да би се браниоци омели у гашењу пожарâ, настављена је јака топовска паљба. Дубичка тврђава горела је читаве ноћи с 23. на 24. август, а топови су пуцали без престанка. А онда су 25. августа две

⁸¹ Командант хабзбуршке војске.

батерије са по три топа постављене недалеко од градских зидина. Паљба је била усмерена на градске двери, па је дубичка тврђава коначно и уништена. Но, опкољени се чак ни тад не предадоше. Опсада се наставила и 26. августа, само што су браниоци с оног што је од зидина уопште остало одговарали ватром из пушака и топова. А онда, око осам сати ујутро, ватра из тврђаве утихну. Око девет један човек изиђе из тврђаве и дође у аустријски штаб на преговоре. Он замоли за примирје, а аустријска страна пристаде. У име људи из гарнизона он предложи да се тврђава преда, али само под условом да бранитељи добију обећање да ће моћи слободно да се повуку – са чим се, међутим, аустријска страна није сложила, већ је тражила безусловну предају. Онда онај човек стаде да моли за три сата времена, током којих ће разговарати са својим људима, и Аустријанци му то одобрише. После трочасовне расправе, османски бег пристиже с осмочланом пратњом, и тиме предаја тврђаве би и званично потврђена. Дубичко утврђење или, боље речено, дубичка хрпа камења, коначно је била свладана, и пала је у руке аустријској војсци.

Шљиво, стр. 91-92

❓ Да ли су се Османлије добро бориле код Дубице? Зашто су се онда ипак предале?

V-13. Ризици путовања кроз Албанију (око 1800)

Једном смо приликом доживели узбуђење. Нашли смо се на равном терену, кад одједном из неког шумарка испаде пет-шест Албанаца наоружаних до зуба. Наша претходница повуче узде, окрену коње, скиде пушке и заузео положај, спремна на све.

Признајем да је и мени, кад сам угледао ове брђане како искачу ниоткуда, рука кренула ка боку, где ми је био револвер. Војници се распоредише, спремни да отворе ватру. Међутим, показало се да Албанци, колико год ратоборно изгледали, нису имали никакве зле намере. Више им се допадало да задевају кавгу с Турцима, али кад се показало да ми то нисмо, само су ми се насмешили и поздравили ме док су пролазили поред нас на коњима.

Fraser, стр. 237-238

❓ Почетком XIX века у југоисточној Европи било је уобичајено имати ватрено оружје, но да ли је то ишло у прилог развоју овог региона или није? Наведи аргументе за оба одговора.

V-14. Како је Хроми Ибрахим провалио у Казанлик (1809)

Априла 1809. одметници су тако похарали град Казанлик,⁸² вођени Топалом [= хромим] Ибрахимом, који је, ушавши у град [...], окупио локалне угледнике [*ayan*] и хришћанског предстојника [*muhtar*] да му кажу колико пореза град плаћа и коме. [...] Тад им Хроми Ибрахим рече да неће уништити град нити га запалити уколико исту ту суму дају и њему и одмах пошаљу гласника у Цариград по ферман султана Махмуда у ком ће писати да одсад он, Хроми Ибрахим, убира порез за следећих десет година.

[...] Но, кад је узео новац, Хроми Ибрахим рече предстојнику Стојану Николову: „Дајем ти ово писмо (било је отворено) за Мустафу Бајрактара, који је сада везир у Цариграду, и ако ми за четрдесет дана не донесеш ферман, претворићу читав град у пепео. Ја ћу остати овде с мојим људима и чекати до крајњег рока; а ти дотле нареди

⁸² Град на планини Балкан, у средњој Бугарској.

својим људима да нас хране питама и пилетином. Надам се да си ме разумео.“ [...] На дан кад је истицао рок, Хроми Ибрахим, бесан што га је предстојник слагао, оде сам и наби Христа Томова на колац насред улице. То је био знак да се отпочне покољ над хришћанима, који се затворише у куће.

Стамболски, стр. 28-30

У првој деценији XIX века неколико војних заповедника који су били и утеривачи пореза преузели су контролу над неким османским покрајинама, искористивши то што централна власт, ослабљена ратом против Русије и јаничарском побуном у Цариграду, не може више да примени свој ауторитет. Да иронија буде већа, Мустафа Бајрактар, који је каријеру започео управо као такав један ајан у северној Бугарској и који је 1808. постао велики везир, већ је био убијен у Цариграду, новембра 1808, дакле пет месеци пре но што му је Хроми Ибрахим послао старешину Казанлика.

Опиши квазилегални метод пљачке који Хроми Ибрахим користи. Зашто није просто напао град и похарао га? Да ли је Хроми Ибрахим обичан разбојник или је он човек с политичким амбицијама? Какве су биле разлике између локалних моћника и разбојника?

V-15. Писмо Петра Петровића Његоша Јосипу Јелачићу⁸³ (3. јун 1849)

Веома ме је удивило Ваше писмо од првога травња о.г. Преласка црногорског с оружаном руком у Боку Которску⁸⁴ сасвијем није ни било, даже и најмањих немирах веома се мало догађало, којијех је свагда

пођешто бивало, каноти међу наоружаним опћинама које су привикле често путах домаће спокојствије нарушавати. Ја сам свагда из свих силах настојавао, како што и данас настојим, да невредимемо спокојствије опстане међу Боком и Црном Гором. Мене је к овоме интерес Црне Горе водио, мене је на ово заклела из ђетињства најјача и најсветија свеза и љубав братска. Драги Боже, ове ће ријечи Вам цио народ бокески једнијем гласом потврдити.

Његош, стр.135.

V-16. Низ катастрофа у причи бугарског учитеља Тодора из Пирдопа крај Софије (1815–1826)

Нека свако ко чита ово или слуша поразмисли и запита се шта је Бог хтео да нам каже својом срџбом у наше доба, нешто што се није десило откад је света и века. Године 1814. Бог посла казну или кугу од истока на запад, и пола људи ту умре. Било је зараза куге и раније, али оне никад нису однеле толике животе. Отад па до 1820. године, током владавине проклетог султана Махмуда,⁸⁵ Бог нам даде мир [...]. А марта 1821. дође ђаво из Јањине, звани Алипаша, који се побуни против султана. Султан скупи велику војску да се бори против њега, али они га не моглоше покорити, јер његова тврђава беше веома јака. Султанова војска задржала се тамо дуго и спалила је многа села и градове, заробила и убила многе хришћане, па је цена брашна порасла на 60 гроша за кило.⁸⁶ Зато међу сиромашнијима завлада страшна глад. После тога, 25. марта, дође још један ђаво у Влашку, Влах-бег,⁸⁷ који диже војску и стаде да хара и пали села. А потом из свих крајева европске Турске [Румелије] дођоше војске да се боре

⁸³ Хабзбуршки хрватски бан (1848–1859).

⁸⁴ Бока Которска је део Црногорског приморја. Под влашћу Хабсбуршке монархије била је од 1797. до 1806. и од 1814. до 1918. године.

⁸⁵ Махмуд II (1808-1839).

⁸⁶ Мера запремине, различита с краја на крај царства: 25-400 литара.

⁸⁷ Буквално „влашки кнез“; нејасно је да ли се овде мисли на Александра Ипсилантија, сина пређашњег влашког кнеза, који је водио побуну против Турака, или на Тудора Владимирескуа (1780-1821), који је 1821. повео влашку револуцију.

против њега, и на крају га и сломише. Они такође спалише многа села уз Дунав и заробише и побише много људи.

Потом проклети султан издаде заповест, и патријарх Григорије Непиташ беше извучен из цркве усред служења на други дан Ускрса и обешен. Многи људи умреше тога дана, а други беху побијени: 21 епископ и црквењак, монаси, свештеници, ђакони. А онда стадоше да убијају обичне хришћане. Сам Бог зна колико су хришћана побили: било је међу њима неколико Бугара, много Грка и Албанаца [Арнаута], и сви беху побијени у Цариграду. А жене и децу удавише у мору. Потом војска крену из Цариграда и дође до Мореје, где поби многе људе по селима. Грађани Мореје покушаше да побегну до мора и да се утаборе на неком острву, али ови их и тамо побише.

Георгиева, Цанев, стр. 356-357

❓ Како ти изгледа објашњење које Тодор из Пирдопа даје за многе недаће које су погодиле његов крај почетком XIX века? Да ли се слажеш с њим?

V-17 Молба султану да постави Хусеина Градашчевића у ранг везира

На шеријатски суд су дошли паше (мирмирани), капицибаше (ser-bevvabi) Порте, мудериси, кадије, наиви и друга улема и добри људи, мутеселими, ајани, капетани, војни заповједници војске (алајбези), бегови и беговићи и други прваци ејалета, занатлије и трговци и прваци села и мноштво осталог становништва Сарајева и његове околине и осталих лива босанског вилајета и, објашњавајући разлог свог доласка на суд, дали су слједећу изјаву: „Да би се постигао мир и сигурност божијих робова и да би се одстранили неред и спријечиле побуне које су се до сада појављивале у Босни, а према ономе како изискује вријеме и ситуација, прваци и угледници ејалета Босне и ми сви овдје сакупљени,

изабрали смо за везира и пашу његову екселенцију, честитог Хусеин бега, бившег капетана тврђаве Градачац у Босни. До сада је свако високо цијенио његов начин живота и његов карактер. Сви богати и сиромашни били су задовољни с њим, вољели га и били му захвални. Да би се постигла потпуна сигурност и мир и богатих и сиромашних и да би се, убудуће, спријечили неред и побуне какве су у Босни владале, шаљемо, путем махзара, молбу узвишеном султану да, као милост овим робовима, потврди избор и постави за валију Босне споменутог Хусеин бега са високим рангом везира. Све казе вилајета Босне упутиће своје молбе. Да је њихова изјава тачна (аутентична) потврђује овај суд.⁸⁸

V-18. Леополд Ранке о Хусеину Градашчевићу

Бошњаци без по муке узеше Косово. Свуда их дочекиваше као ослободиоце; само им се у Пећи мало супроставише Албанци и чете великог везира. Али храбри и даровити Алипаша Видајлић, највјернији ратни друг Хусеин-капетана брзо освоји Пећ. Велики везир, који се налазио у Скопљу посла пред Бошњаке једно одјељење своје војске, али и оно би разбијено и Албанци пређоше Бошњацима. Да је тада босанска војска отишла напријед она би ослободила Скадар и дала други правац ратовању.

Али то баш бијаше оно чега се бојао велики везир. Лукавом политиком он је намјеравао да приволи Бошњаке на повлачење.

Он посла њима изасланике да саслушају шта желе.

Бошњаци поставише три услова – прије свега: да се одржи дотадашњи ред у Босни без икакве реформе; затим: да се у Босни везир поставља увијек између домаћих, што би била потврда и темељ босанске независности; на крају: да се тај мах за везира у Босни постави Хусеин-капетан.

Ранке, стр. 314-315.

⁸⁸ BDA, Hatt-i Humajun Tasnifi, № 21148, 22154 li.